

Nemanja Vuksanović

ISPITIVANJE NEJEDNAKIH ŠANSI U OBRAZOVANJU U SRBIJI: PREPORUKE ZA JAVNE POLITIKE¹

SAŽETAK

Cilj rada jeste da istraži tipove ograničenja s kojima se deca iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama suočavaju u dostizanju visokog obrazovanja u Srbiji i pruži preporuke kreatorima javnih politika na osnovu rezultata istraživanja. Kako bi se ostvario definisan cilj, u istraživanju su korišćene standardne tehnike prikupljanja i analize podataka – kabinetsko istraživanje i fokus grupe. Nalazi upućuju na to da ograničenja s kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji jesu finansijske i nefinansijske prirode. Ograničenja finansijske prirode ukazuju na važnost materijalnog položaja roditelja u smislu mogućnosti pokrivanja troškova školovanja deteta, dok ograničenja nefinansijske prirode ukazuju na značaj obrazovanja roditelja deteta u smislu pružanja emocionalne i druge podrške detetu u toku školovanja. Preporučene mere za otklanjanje finansijskih barijera tiču se reforme sistema finansiranja visokog obrazovanja ili uvođenja kredita za pokriće troškova pohađanja visokog obrazovanja, dok se mere za prevazilaženje nefinansijskih barijera odnose na uvođenje programa povezivanja, reformu afirmativnih programa i uvođenje programa zadržavanja.

KLJUČNE REČI

nejednake obrazovne šanse, socioekonomske karakteristike, finansijska i nefinansijska ograničenja, mere javne politike

1. Uvodna razmatranja: relevantnost teme

Tema izučavanja nejednakih šansi u obrazovanju poslednjih nekoliko godina zavređuje pažnju sve većeg broja istraživača. Jednakost obrazovnih šansi jedan je od centralnih ciljeva u agendi kreatora javnih politika većeg broja zemalja, kao važan kanal koji treba da omogući smanjivanje dohodne nejednakosti manjom obrazovnom nejednakošću (Checchi 2006). Pravičnija distribucija obrazovanja, koja se ogleda u smanjivanju razlika u obrazovnim ishodima među pojedincima iz različitih socioekonomskih grupa, treba da

¹ Rad je napisan u okviru programa „Srbija i globalni izazovi: ka pravednijim i demokratskim javnim politikama II”, koji sprovode Fondacija za otvoreno društvo (FOD) i Institut za filozofiju i društvenu teoriju (IFDT).

doprinese redukciji dohodne nejednakosti. To proističe iz činjenice da je obrazovanje jedan od osnovnih faktora mobilnosti pojedinca iz niže u višu dohodnu grupu, imajuću u vidu dokazanu pozitivnu vezu između obrazovanja i zarade. Posledično, kao rezultat tih kretanja, očekivano je da dođe do pravičnije raspodele dohotka, koja u uslovima sve primetnijeg rasta dohodne nejednakosti može da doprinese i većoj efikasnosti ekonomskih sistema u vidu bolje iskorišćenosti ekonomskih potencijala, što će se pozitivno odraziti na ekonomski rast zemlje. Stoga, istraživanje jednakosti šansi kao načina za smanjivanje obrazovne nejednakosti poslednjih godina postaje sve značajnije (Erikson 2020).

Istraživanja ove teme postala su važna poslednjih decenija, budući da pojedini istraživači (Sen 1985; Brunello and Checchi 2007; Fleurbaey 2008) posmatraju obrazovanje kao osnovno pravo pojedinca koje mora biti ostvareno bez ograničenja. Posebno su nedavne studije (Bedard and Ferrall 2003; Blau and Kahn 2005) pokazale da su nejednakost u obrazovnim šansama i dohodna nejednakost pozitivno korelisane tokom vremena, kako u zemlji tako i između zemalja. Štaviše, nivo obrazovanja se može dovesti u vezu i sa drugim važnim dimenzijama, poput nivoa zdravlja ili nivoa participacije u demokratskim procedurama, tako da se nejednakost u obrazovnim šansama može preslikati u jaz u drugim važnim segmentima društvenog života. Svi navedeni razlozi podstakli su istraživače da se posvete temi ispitivanja distribucije obrazovanja. To se posebno odnosi na izučavanje pravednosti u distribuciji šansi za dostizanje odgovarajućeg obrazovanja, a naročito stepena u kojem karakteristike zemlje iz koje pojedinac potiče determinišu njegova obrazovna dostignuća, te opredeljuju mogućnosti za ostvarivanje određene premije na obrazovanje (Ferreira and Gignoux 2011).

Pokazano je da deca iz siromašnijih porodica usled nedostatka finansijskih sredstava nisu u mogućnosti da dostignu željene nivoe školovanja zbog lošijih faktora okolnosti sa kojima su suočeni. Uzrok takvog stanja jeste nesavršenost finansijskih tržišta. Sa aspekta finansiranja obrazovanja, finansijska tržišta su nesavršena (ako uopšte i postoje), zbog nemogućnosti da se obezbedi odgovarajuća garancija u slučaju pozajmljivanja. Ukoliko nema državne intervencije koja bi korigovala uočen neuspeh, različite šanse za pristup obrazovanju opstaju generacijski: siromašne porodice nisu u mogućnosti da finansiraju obrazovanje svoje dece, koja zbog lošijih obrazovnih ishoda ostvaruju nižu zaradu i koja kasnije kao odrasli nisu u mogućnosti da na odgovarajući način finansiraju obrazovanje svoje dece. Dakle, nesavršenost finansijskih tržišta i izostanak državne intervencije rezultiraju perzistentnom nejednakošću, kako u pogledu obrazovne distribucije tako i u pogledu dohodne distribucije. Važno je stoga istražiti u kojoj meri različita ograničenja, karakteristična za određenu zemlju, sprečavaju

pojedince da ostvare odgovarajuću premiju na obrazovanje te deluju kao prepreka funkcionisanju obrazovanja kao mehanizma za smanjivanje dohodne nejednakosti u toj zemlji (Mitch 2004).

Ipak, broj studija u kojima su se istraživači bavili temom jednakosti šansi u obrazovanju, u Srbiji je ograničen. Naime, nijedna novija sveobuhvatna studija u kojoj bi se ispitala ograničenja sa kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama u pogledu dostizanja viših nivoa obrazovanja i dalje konkretne mere za prevazilaženje ovih ograničenja, u Srbiji nije do sada sprovedena. Polazeći od ove činjenice, opšti cilj rada jeste davanje uvida u obrazovnu distribuciju i vezu između obrazovne i dohodne nejednakosti u Srbiji, kao i definisanje odgovarajućih mera javne politike. Poseban cilj rada jeste ispitivanje tipova ograničenja sa kojima se deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama suočavaju u dostizanju visokog obrazovanja u Srbiji. Ovakvo ispitivanje je posebno važno ako se ima u vidu veza između obrazovne i dohodne distribucije, jer postojanje nejednakih šansi u obrazovanju umnogome se preslikava u nejednake šanse u budućim dohocima. Nalazi ovog istraživanja treba da ukazu na ograničenja sa kojima se pojedinci sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama suočavaju tokom školovanja, te deluju kao jedan od potencijalnih uzroka visoke dohodne nejednakosti u Srbiji. Na osnovu dobijenih nalaza moguće je definisati mere i smernice kreatorima javnih politika u domenu stvaranja pravednijeg društva u Srbiji sa fokusom na povećanje dostupnosti visokog obrazovanja.

2. Nejednakost obrazovnih šansi: teorijski okvir

U teorijsko-metodološkom smislu, može se poći od okvira koji je predstavio Romer (1998), koji ukazuje na razliku između faktora napora i faktora okolnosti. Dok su faktori napora endogeni, faktori okolnosti su isključivo egzogeni – u smislu da pojedinac nema kontrolu nad njima. Na primer, deca po rođenju ne mogu da biraju rasu, pol ili status porodice iz koje potiču, ali ti faktori mogu uticati na izbore dece u pogledu obrazovanja. Prema identičnim faktorima okolnosti sa kojima se suočavaju, sva deca formiraju određeni tip, tako da je jednakost šansi ostvarena isključivo u situaciji u kojoj deca različitog tipa ostvaruju različite ishode isključivo usled različito uloženg napora. Dakle, Romer (1998) smatra da društvo karakteriše jednakost šansi onda kada deca koja ulažu isti napor ostvaruju iste ishode nezavisno od toga što se suočavaju sa različitim okolnostima. Na primer, ako dete iz siromašne porodice i dete iz bogate porodice ulažu isti nivo napora, ako važi jednakost šansi, obrazovni ishodi te dece ne treba da budu drugačiji. Odnosno, društvo karakterišu nejednake šanse u situaciji kada

deca sa lošijim setom okolnosti postižu lošije ishode, a ulažu isti napor kao deca sa boljim setom okolnosti.

Logika ispitivanja nejednakih obrazovnih šansi koje nastaju kao rezultat delovanja različitih faktora okolnosti svodi se na sledeće. Ako zamislimo da je obrazovni ishod pojedinca isključivo određen faktorima okolnosti, sigurno da je pozicija pojedinca rođenog u Srbiji lošija od pozicije pojedinca rođenog u Švajcarskoj. Prema tome, jedino što preostaje pojedincu koji želi da poboljša svoj položaj jeste da emigrira u ekonomski razvijeniju zemlju. Iako je to ekstremna pretpostavka, opisana logika upućuje na važna pitanja. Da li je pravično da obrazovni ishod bude određen po rođenju? Da li bi napor pojedinca u ekonomski nerazvijenoj zemlji trebalo da bude usmeren ka školovanju ili ka emigriranju? Prvo pitanje je etičke prirode, ali je drugo ekonomske prirode i zahteva pažnju istraživača. To je posebno važno ako se ima u vidu da dostignuti obrazovni ishod kasnije umnogome opredeljuje dohodak koji će pojedinac ostvariti, ako se ima u vidu veza između obrazovne i dohodne distribucije. Ovim pitanjima se bavio Milanović (2015) koji je pokazao da se više od polovine varijabilite-ta u dohotku među pojedincima u različitim zemljama sveta može objasniti isključivo nivoom ekonomske razvijenosti i dohodne nejednakosti u zemlji, ukazujući da napor ne može igrati značajnu ulogu u rasvetljavanju globalne distribucije dohotka.

U literaturi je istaknuto da je redukcija nejednakih obrazovnih šansi važna sa najmanje dva stanovišta – stanovišta pravičnosti i stanovišta efikasnosti. Deca ne mogu da biraju svoje roditelje, pa je u kontekstu pravičnosti važno da društvo svim pojedincima obezbedi uslove u kojima ishodi neće zavisiti od okolnosti na koje pojedinci nemaju uticaja. Stoga se podrazumeva da društva različitim merama javnih politika smanjuju povezanost između karakteristika porodice iz koje dete potiče i obrazovnih ishoda deteta. Takođe, ako deca usled delovanja određenih faktora ograničenja ne razviju potpuno svoj potencijal prema urođenim sposobnostima, ekonomski napredak društva može biti ugrožen. Dakle, u pogledu efikasnosti, ukoliko deca iz siromašnijih porodica ne dostignu obrazovni nivo koji bi ostvarili kada se ne bi suočavali sa finansijskim ograničenjima, onda nejednakost obrazovnih šansi ne rezultira samo gubitkom blagostanja takve dece već i gubitkom društvenog blagostanja u celini (Sorensen 2006).

Obezbeđivanje jednakih šansi posebno je važno u oblasti visokog obrazovanja. Naime, u prošlosti su obavezno osnovno i (u određenoj meri) srednje obrazovanje obezbeđivali u značajnoj meri kretanje uz društvenu lestvicu dece iz socioekonomski manje privilegovanih porodica. Sa industrijskim i tehnološkim napretkom zemalja, ekonomije su danas zasnovane na znajući, pa se fokus uloge obrazovanja kao mehanizma redukcije društvenih

nejednakosti pomerio sa nižeg i srednjeg na visoko obrazovanje. Visoko obrazovanje se posmatra kao fundamentalni instrument društva u razbijanju transmisije siromaštva sa jedne generacije na drugu. Ovo sledi iz jake pozitivne veze između visokog obrazovanja i zarade, tako da se značajna pažnja kreatora javnih politika usmerava ka povećanju dostupnosti visokog obrazovanja deci iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama (Palmisano, Biagi, and Peragine 2022). Sticanje diplome fakulteta u velikoj meri pospešuje verovatnoću pristupa setu visoko plaćenih poslova. Dodatno, pokazano je da visokoobrazovani diplomci, osim finansijske prednosti, stižu i niz drugih nefinansijskih koristi – koje se mogu ogledati u boljem zdravlju, većoj političkoj participaciji i poželjnijem društvenom ponašanju uopšte. Ipak, za razliku od osnovnog i srednjeg obrazovanja koje u potpunosti finansira država te je ograničavajuće delovanje faktora okolnosti minimizirano, visoko obrazovanje je i dalje u značajnoj meri nedostupno deci iz socioekonomski manje privilegovanih porodica (Oreopoulos and Salvanes 2011).

Nedavna studija Evropske banke za razvoj (2017) ukazuje na postojanje velike podele između dece koja dolaze iz bogatih i siromašnih porodica, posebno u dostignutom broju godina školovanja. Deca iz bogatijih porodica teže do završe više nivoe obrazovanja, uz veći set znanja i veština stečenih tokom vremena provedenog u procesu obrazovanja, u poređenju sa decom iz siromašnijih porodica. Rezultati pomenute studije pokazuju da u Evropi u proseku srednje obrazovanje završi oko 90% dece koja pripadaju poslednjem kvintilu dohodne distribucije (20% najbogatijih) i tek nešto oko 70% dece koja pripadaju prvom i drugom kvintilu dohodne distribucije (40% najsiromašnijih). Te razlike su ipak manje izražene među zemljama Centralne i Istočne Evrope (CIE) – posebno ako se posmatraju zemlje Zapadnog Balkana. Tako je u Češkoj, Hrvatskoj, Poljskoj, Slovačkoj i Sloveniji ta razlika manja od 10 procentnih poena, što je niže u odnosu na evropski prosek od 18 procentnih poena. Takvo stanje je odraz, kako se navodi, napora prethodnih socijalističkih vlada da obezbede što veću obrazovnu jednakost među različitim socioekonomskim grupama. Štaviše, veća razlika se može uočiti kad se posmatra nivo visokog obrazovanja. Prema rezultatima te studije, na nivou čitave Evrope samo 25% dece koja pripadaju prvom i drugom kvintilu dohodne distribucije dostigne neku formu visokog obrazovanja, dok je među decom koja pripadaju poslednjem kvintilu dohodne distribucije 55% onih koja završe visoko obrazovanje. Među zemljama CIE ponovo se mogu uočiti manje razlike između dece iz siromašnijih i bogatijih porodica u najvišem stečenom obrazovnom nivou. Na primer, ta razlika u Češkoj i Slovačkoj iznosi oko 20 procentnih poena, što je za 10 procentnih poena manje od evropskog proseka. Uočeni

jaz u obrazovnim postignućima dece koja pripadaju 40% najsiromašnijih i dece koja pripadaju 20% najbogatijih u populaciji, u srednjem, a posebno visokom obrazovanju, podržava stav o nedostatku međugeneracijske mobilnosti u Evropi i visokom riziku da deca iz nepovoljnijih socioekonomskih grupa dostignu samo osnovno obrazovanje (CEB 2017).

U kontekstu ispitivanja nejednakih šansi u obrazovanju u Srbiji, može se izdvojiti novije istraživanje koje je sprovedla Gundogan (2022). U ovom istraživanju ispitano je kako socioekonomske karakteristike porodice određuju odluke dece u pogledu pohađanja fakulteta i izbora studija. Naime, rezultati logističke regresije ukazuju na to da društveno poreklo deteta utiče na odluke vezane kako za izbor, tako i za završetak studija, što ima posledice na pravednost visokoobrazovnog sistema u Srbiji i na mogućnosti pojedinaca za uzlaznu društvenu pokretljivost. U istraživanju je istaknuto da su veće nejednakosti uočene na nivou srednjeg obrazovanja – izbor tipa srednje škole ima centralni značaj za dalje obrazovne izbore i obrazovnu karijeru mladih.

3. Istraživanje: metodologija i nalazi

Kako bi se ostvarili definisani opšti i posebni ciljevi, u istraživanju su korišćene standardne tehnike prikupljanja podataka – kabinetsko istraživanje i fokus grupe, koji su obrađeni odgovarajućim statističkim metodima. Podaci za istraživanje su prikupljeni iz dostupnih setova kvantitativnih baza, na osnovu raspoloživih administrativnih izvora (poput *Eurostat* i Svetske banke) kao i drugih dostupnih izvora (poput ranije sprovedenih studija u ovoj oblasti). Sekundarni podaci treba da omoguće kabinetsko istraživanje, čiji je cilj da obezbedi pregled različitih kvantitativnih indikatora vezanih za distribuciju obrazovanja i distribuciju dohotka u Srbiji, prema istaknutoj vezi između obrazovanja i zarade. Ovom analizom je obuhvaćen period od 2010. do 2020. godine, kako bi se dobila slika o trendu kretanja izabranih pokazatelja distribucije obrazovanja i distribucije dohotka kao i o vezi između njih. Kako bi se analiza stanja o distribuciji obrazovanja na osnovu kvantitativnih podataka produbila, kvantitativni podaci biće dopunjeni kvalitativnim podacima o preprekama sa kojima se suočavaju deca lošijeg socioekonomskog statusa tokom školovanja, da bi se stekao uvid u stepen i uzroke nejednakih obrazovnih šansi. U istraživanju su korišćene i fokus grupe, koje se koriste obično u socijalnim istraživanjima radi prikupljanja kvalitativnih podataka u vezi sa percepcijom, stavovima, izazovima, očekivanjima i drugim važnim pitanjima koja mogu uticati na ponašanje i izbor ispitanika. Fokus grupe treba da omoguće dobijanje primarnih podataka o nejednakim šansama u obrazovanju. Cilj je da se kroz fokus grupe stekne

slika o izazovima s kojima se deca iz srednjih škola suočavaju tokom obrazovanja i koji mogu predstavljati prepreku njihovom daljem školovanju, kao i preprekama zbog kojih svršeni srednjoškolci nisu nastavili školovanje. Treba istaći da se siromašnom porodicom, polazeći od metodologije *Eurostata*, u kontekstu ovog istraživanja, smatra domaćinstvo čiji je dohodak manji od 60% medijalnog dohotka. Prema podacima Ankete o prihodima i uslovima života za 2020. godinu, ta granica je iznosila oko 46.000 dinara za četvoročlano domaćinstvo sa dvoje dece. Posmatrano prema obrazovnom nivou, u 2020. godini se oko 40% domaćinstava kod kojih je najmanje jedan odrasli član bez škole ili sa najviše završenom osnovnom školom, smatralo siromašnim.

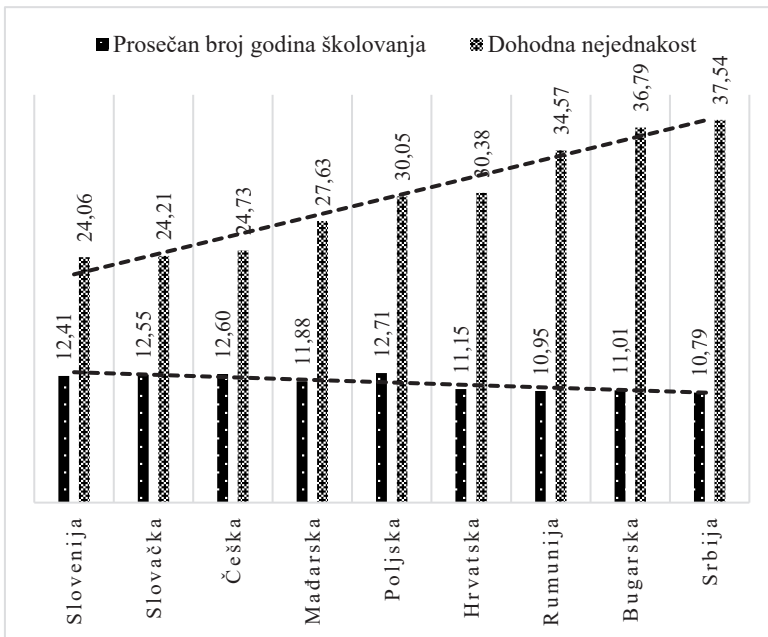
3.1 Veza između obrazovne i dohodne distribucije u slučaju Srbije i uporedivih zemalja²

Poslednjih godina ističe se postojanje pozitivne veze između distribucije obrazovanja i distribucije dohotka (Checchi 2001; Gregorio and Lee 2002; Teulings and Van Rens 2008; Mayer 2010). Ako se posmatra region CIE u periodu od 2010. do 2020. godine, u Sloveniji, Slovačkoj i Češkoj (kao najbolje rangiranim zemljama ovog regiona prema vrednosti prosečnog broja godina školovanja) prosečna vrednost Džini koeficijenta³, kao mere dohodne nejednakosti, iznosila je oko 24 i bila je za oko 10 Džini poena niža u odnosu na Bugarsku, Rumuniju i Srbiju (kao najlošije rangirane zemlje tog regiona). Prosečan broj godina školovanja u Srbiji, kao zemlji na začelju regiona CIE, u posmatranom periodu je iznosila oko 10, 5, dok je prosečna vrednost Džini koeficijenta iznosila oko 37, 5. U Sloveniji, kao najboljerangiranoj zemlji regiona CIE, prosečan broj godina školovanja je bio za oko dva veći, a prosečna vrednost Džini koeficijenta za 13 Džini poena manja u poređenju sa Srbijom u istom periodu (*Eurostat* 2023; Svetska banka 2023). Ovim se potvrđuje da je u zemljama u kojima je prosečan broj godina školovanja veći, dohodna nejednakost manja. U studiji Fondacije *Friedrich Ebert* navodi se da je, osim niske progresivnosti poreškog sistema i niskih državnih izdvajanja za socijalne transfere, jedan od uzroka visoke dohodne nejednakosti u Srbiji činjenica da je određenim

² Rezultati istraživanja su indikativni. Ukazane veze ne upućuju eksplicitno na smer uzročnosti, već na osnovu utvrđenih pravilnosti ukazuju na postojanje odnosa između ispitanih indikatora, polazeći od ustaljenih ekonomskih zakonitosti. Za dobijanje preciznije slike o smeru i intenzitetu veze potrebno je sprovesti dodatna odgovarajuća statistička testiranja.

³ Džini koeficijent predstavlja standardnu meru nejednakosti u raspodeli dohotka, koji se kreće od 0 do 100, pri čemu niža vrednost koeficijenta upućuje na nižu dohodnu nejednakost u zemlji.

grupama pojedinaca ograničen pristup visokom obrazovanju. U studiji se ističe da je za obezbeđivanje pravičnije distribucije dohotka u nekoj zemlji posebno važno da se razvije institucionalni okvir koji bi omogućio pristup visokom obrazovanju što većem broju pojedinaca, što se može pozitivno odraziti na ishode na tržištu rada. Pokazuje se da obrazovni sistem u Srbiji u velikoj meri ne uspeva da omogući deci iz porodica sa najnepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama pristup najvišem obrazovnom nivou, što rezultira visokom dohodnom nejednakošću i dodatno reprodukcijom dohodne nejednakosti (Arandarenko, Krstić i Žarković-Rakić 2017).

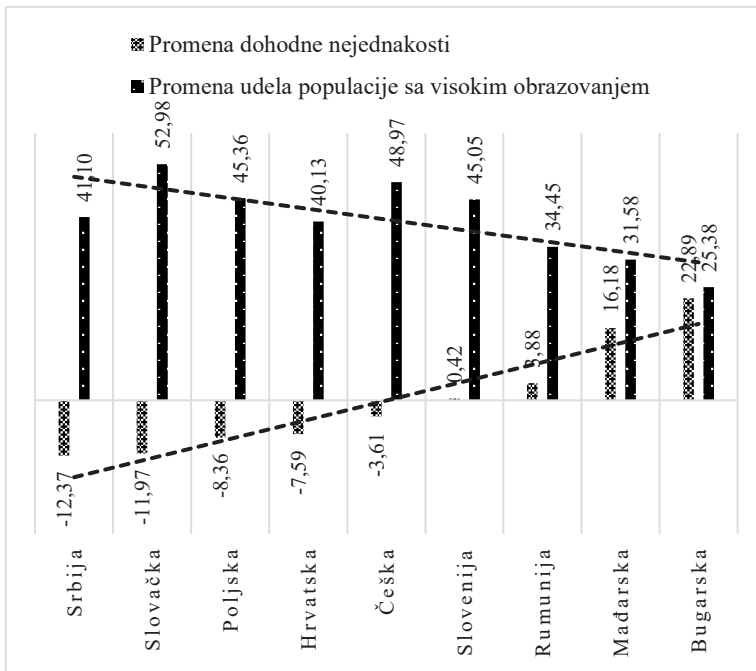

Grafikon 3.1.1. Veza između prosečnog broja godina školovanja i dohodne nejednakosti merene Džini koeficijentom u zemljama CIE, prosečne vrednosti indikatora za period 2010–2020

Izvor: prikaz autora na osnovu podataka *Eurostata* i Svetske banke.

Ukoliko se posmatra odnos udela populacije sa visokim obrazovanjem i udela populacije sa osnovnim obrazovanjem, kao jedan od važnijih indikatora dostupnosti obrazovanja, stiče se sledeća slika. U periodu od 2010. do 2020. godine među zemljama regiona CIE najveća prosečna vrednost udela populacije sa visokim obrazovanjem i udela populacije sa osnovnim obrazovanjem bila je u Češkoj, Poljskoj, Sloveniji i Slovačkoj. Samo u te četiri zemlje vrednost posmatranog pokazatelja u analiziranom periodu bila

je veća od 1, što znači da obrazovnu strukturu karakteriše veći udeo visokoobrazovanih pojedinaca od udela niskoobrazovanih pojedinaca. Najmanja vrednost odnosa učešća populacije sa najviše stečenim visokim obrazovanjem i učešća populacije sa najviše stečenim osnovnim obrazovanjem u periodu od 2010. do 2020. godine među zemljama regiona CIE zabeležena je u Rumuniji i Srbiji, i iznosila je u proseku, respektivno, oko 0, 5 i 0, 7. Dakle, Srbija spada u red zemalja CIE sa najnepovoljnijom obrazovnom strukturom, budući da je udeo visokoobrazovanih pojedinaca manji nego udeo niskoobrazovanih pojedinaca. Stoga, visoka dohodna nejednakost u Srbiji može predstavljati rezultat nepovoljne obrazovne strukture, koju karakteriše ograničena dostupnost visokog obrazovanja određenim grupama pojedinaca (Eurostat 2023).

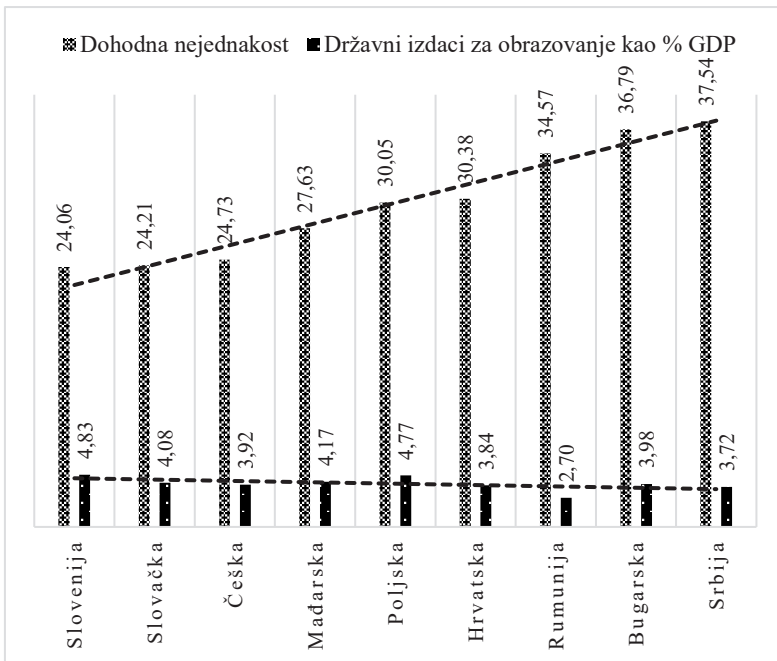

Grafikon 3.1.2. Veza između promene dohodne nejednakosti merene Džini koeficijentom i promene udela populacije sa visokim obrazovanjem u zemljama CIE, prosečne vrednosti indikatora za period 2010–2020

Izvor: prikaz autora na osnovu podataka *Eurostata*.

Unapređenje obrazovne struktura može imati pozitivne efekte na distribuciju dohotka zemlje, jer veća dostupnost visokog obrazovanja znači bolje šanse za zaposlenje pri većim zaradama na tržištu rada za veći broj pojedinaca. Ta činjenica je potvrđena u slučaju zemalja regiona CIE. Naime,

može se uočiti da je u periodu od 2010. do 2020. godine u onim zemljama u kojima je porast udela populacije sa visokim obrazovanjem bio najveći, dohodna nejednakost najviše opala. Tako je u posmatranom periodu u Srbiji i Slovačkoj došlo do najvećeg smanjenja dohodne nejednakosti – vrednost dohodnog Džini koeficijenta opala je za oko 10%, a istovremeno je uočeno i značajno povećanje udela visokoobrazovanih pojedinaca u populaciji – za 40% i 50%, redom. U Mađarskoj i Bugarskoj je, pak, za posmatrani period zabeleženo najmanje povećanje udela populacije sa visokim obrazovanjem – za oko 25–30%, a najveće povećanje dohodne nejednakosti – vrednost dohodnog Džini koeficijenta porasla je za blizu 15% i 20%, respektivno (*Eurostat* 2023). Dakle, pravičnija distribucija dohotka povezana je sa unapređenjem obrazovne strukture tokom vremena, tako da u onim zemljama u kojima učešće populacije sa visokim obrazovanjem značajno raste tokom vremena, dohodna nejednakost opada.

Grafikon 3.1.3. Veza između dohodne nejednakosti merene Džini koeficijentom i državnih izdataka za obrazovanje u zemljama CIE, prosečne vrednosti indikatora za period 2010–2020

Izvor: prikaz autora na osnovu podataka *Eurostata* i Svetske banke.

Država ima krucijalnu ulogu u uspostavljanju uslova za pravičniju distribuciju obrazovanja, kroz obezbeđivanje jednakih obrazovnih šansi. Naime,

u uslovima različitih finansijskih ograničenja koja u značajnoj meri onemogućavaju školovanje siromašne dece, državna izdvajanja za obrazovanje mogu donekle da umanje obrazovnu nejednakost, što ima pozitivne efekte na distribuciju dohotka u zemlji. Pokazuje se da između veličine prosečnih izdataka države za obrazovanje i dohodne nejednakosti postoji negativna veza. Primetno je da one zemlje koje izdvajaju veći % GDP⁴ za obrazovanje karakteriše niža vrednost dohodnog Džini koeficijenta. U periodu od 2010. do 2020. godine prosečna izdvajanja za obrazovanje u Sloveniji, kao zemlji posmatranog regiona sa najmanjom dohodnom nejednakošću – oko 24 Džini poena u proseku, iznosila su oko 5% GDP, što je za 1 procentni poen više nego u Srbiji, koja među zemljama posmatranog regiona ima najveću dohodnu nejednakost – prosečno oko 37, 5 Džini poena (*Eurostat* 2023; Svetska banka 2023). Ovo sledi iz činjenice da su one zemlje koje izdvajaju više finansijskih sredstava za obrazovanje u mogućnosti da obezbede pojedincima sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama veću dostupnost obrazovanja, što se pozitivno odražava na tražnju za obrazovanjem, u vidu veće vrednosti prosečnog broja godina školovanja u zemlji. Kako one zemlje koje karakteriše veća vrednost prosečnog broja godina školovanja imaju nižu obrazovnu nejednakost, a za one zemlje koje imaju bolju distribuciju obrazovanja važi da imaju i nižu dohodnu nejednakost, jasno je da je državna intervencija u domenu obrazovanja – posebno visokog obrazovanja, važna.

3.2 Tipovi ograničenja pristupu visokom obrazovanju u Srbiji

U cilju prikupljanja podataka o preprekama s kojima se suočavaju deca nepovoljnog socioekonomskog statusa tokom školovanja, sprovedene su fokus grupe. Kako bi se stekla slika o izazovima s kojima se deca iz srednjih škola suočavaju tokom obrazovanja i koji mogu predstavljati prepreku njihovom daljem školovanju, kao i preprekama zbog kojih svršeni srednjoškolci nisu nastavili školovanje, oformljeno je šest fokus grupa tokom marta i aprila 2023. godine. Kriterijum odabira je baziran na obezbeđivanju prihvatljive zastupljenosti mladih žena i muškaraca po regionima Srbije, i to: region Beograda, Vojvodine, centralne Srbije, istočne Srbije, zapadne Srbije i južne Srbije. Konačno, fokus grupama su obuhvaćeni mladi uzrasta 15–24 godine iz šest gradova izabranih regiona Srbije – Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Pirot, Leskovac, Novi Pazar. U skladu sa metodologijom istraživanja fokus grupa, u svakom gradu je izabrano od 9 do 12 ispitanika za grupne razgovore. Fokus grupe su vođene na osnovu razvijenih instrumenata – Upitnik za odabir uzorka ispitanika i Vodič za fokus grupe, i bilo

4 Bruto domaći proizvod (eng. *Gross Domestic Product* – GDP).

je obuhvaćeno oko 60 mladih ispitanika koji smatraju da se suočavaju sa određenim barijerama u školovanju.

Tabela 3.2.1. Broj i raspodela učesnika u fokus grupama po gradovima

Fokus grupa	Beograd	Novi Sad	Kragujevac	Pirot	Leskovac	Novi Pazar	Ukupno
Broj učesnika	12	10	9	9	10	11	61
Broj ženskih učesnika	5	6	4	5	5	5	30
Prosečna starost učesnika	20	19	20	20	21	20	

Izvor: prikaz autora

Na osnovu nalaza, može se uočiti da se karakteristike koje povećavaju stepen ranjivosti dece u Srbiji u pogledu toga da ona ne budu uključena u sistem visokog obrazovanja, mogu posmatrati na (1) individualnom nivou i (2) grupnom nivou. (1) Ako se posmatra individualni nivo, karakteristike se odnose na materijalni položaj i obrazovanje roditelja i lokaciju deteta. S tim u vezi, može se izdvojiti da deca siromašnijih roditelja ili roditelja sa nižim nivoom obrazovanja i deca iz ruralnih sredina (sredina u nerazvijenim regionima) imaju značajno veće šanse da ostanu izvan sistema visokog obrazovanja. Naime, deca iz porodica lošijeg materijalnog položaja nisu u mogućnosti da ispune osnovne preduslove za uspešno učenje usled nedostatka obrazovnih materijala i obrazovnih pomagala. Posebno se ističe da deca niskoobrazovanih roditelja imaju manje šanse da postignu izvanredne rezultate u obrazovanju ako se pođe od toga da okruženje deteta igra kritičnu ulogu u razvoju veština deteta – posebno pri nižem uzrastu. Na primer, postoji stav da roditelji sa nižim nivoom obrazovanja uglavnom izbegavaju da se uključuju u rešavanje domaćih zadataka ili drugih školskih aktivnosti deteta. Takođe, niskoobrazovani roditelji neretko nisu ni upoznati sa svim dobrobitima visokog obrazovanja, pa samim tim ni ne mogu da pruže odgovarajuću potporu detetu u toku školovanja u pogledu isticanja važnosti ostvarivanja dobrih obrazovnih postignuća. Takođe, manje su šanse da će deca iz ruralnih sredina (sredina u nerazvijenim regionima) ostvariti značajna obrazovna postignuća imajući u vidu da su finansijska sredstva koja stoje na raspolaganju školama u ovim zajednicama manja, pa su i uslovi školovanja dece u ovim sredinama lošiji. Kao rezultat neravnomernog regionalnog razvoja u Srbiji, u ovim sredinama je deci, usled manjih finansijskih

sredstava koja stoje na raspolaganju lokalnim upravama, ograničen pristup centrima predškolskog obrazovanja, dobro opremljenim školama i visoko-obučenom nastavnom kadru. Posledično, deca iz ruralnih ili regionalno nerazvijenih sredina imaju poteškoće da se uključe u sistem visokog obrazovanja. (2) Ukoliko se sagleda grupni nivo, kao važna karakteristika izdvaja se pripadnost nekoj od marginalizovanih grupa u pogledu nacionalnosti ili vere. Deca koja se suočavaju sa direktnim ili indirektnim vidovima diskriminacije koja je bazirana na nacionalnoj ili verskoj pripadnosti, imaju negativne posledice još u najranijem školskom dobu. U pogledu nacionalne pripadnosti, među ispitanicima se u posebno lošem položaju nalaze mladi romske nacionalnosti. Takođe, ako se posmatra verska pripadnost, uočeno je da se ispitanici muslimanske veroispovesti suočavaju sa određenim poteškoćama. Naime, kako okruženje dece iz neke od marginalizovanih grupa uglavnom nije prijateljski nastrojeno, to rezultira činjenicom da ova deca postižu lošija obrazovna postignuća ili da čak ranije napuste školovanje. Samim tim su šanse dece koja pripadaju nekoj od nacionalnih ili verskih manjina da upišu fakultete, u značajnoj meri slabije. Potrebno je istaći da nalazi ne ukazuju na rodne razlike u pogledu ograničenja sa kojima se suočavaju ispitanici tokom školovanja. Iako bi bilo očekivano da se mlade žene suočavaju sa značajnijim barijerama pristupu visokog obrazovanja u odnosu na mlade muškarce – to nije slučaj.

Posebno, nalazi upućuju na to da ograničenja sa kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji, a koja sprečavaju ovu decu sa steknu visoko obrazovanje, deluju sa aspekta (1) finansijske i (2) nefinansijske prirode. (1) Prvi tip ograničenja ukazuje na važnost materijalnog položaja roditelja u smislu mogućnosti pokrića troškova školovanja deteta. Istraživanje, kao što je očekivano, ukazuje na stav da deca siromašnijih roditelja u Srbiji nisu u mogućnosti da upišu fakultete zbog nedostatka finansijskih sredstava potrebnih za plaćanje školarine i drugih troškova pohađanja fakulteta. Štaviše, pokazuje se da, čak i kada upišu fakultete, deca siromašnijih roditelja u Srbiji imaju problem sa završetkom studija, jer su ona obično prinuđena da tokom školovanja stupe na tržište rada kako bi obezbedila dodatna materijalna sredstva, što umanjuje njihove šanse da dođu do diplome fakulteta. (2) Drugi tip ograničenja ukazuje na značaj obrazovanja roditelja deteta u smislu pružanja emocionalne i druge podrške detetu u toku školovanja. Istraživanje ukazuje na stav da ograničenja nefinansijske prirode imaju podjednako važan (ako ne i važniji) uticaj u smislu smanjenja verovatnoće da će dete iz porodice sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama steći visoko obrazovanje u odnosu na finansijska ograničenja. Naime, ističe se da neadekvatna priprema za školovanje, nizak nivo kvaliteta školovanja, niska očekivanja i

aspiracije u pogledu obrazovnih postignuća, uz nedostatak svesti o značaju visokog obrazovanja, predstavljaju značajne prepreke za decu iz socioekonomski ugroženih grupa u Srbiji da uspešno steknu diplomu fakulteta.

Ovo delovanje finansijskih i nefinansijskih ograničenja može se objasniti na osnovu teorije društvene reprodukcije koju je razvio Burdije (1986), a koja ističe se da interakcija roditelja i nastavnika – posebno pri nižim nivoima obrazovanja, umnogome opredeljuje budućnost deteta u pogledu njegovog obrazovnog napretka. Polazi se od ideje da nastavnici evaluiraju performanse deteta, a da su visokoobrazovani roditelji obično bolje informisani o sistemu evaluacije nastavnika. Posledično, ovi roditelji su više uspešni u obezbeđivanju dece onim što Burdije naziva kulturnim kapitalom, a koji se ogleda u nivou podrške koju roditelji detetu mogu pružiti u toku školovanja. Takođe važi da su materijalno dobro pozicionirani roditelji ujedno i visokoobrazovani. Posledično, kulturni kapital dece siromašnijih niskoobrazovanih roditelja značajno je manji, jer takvi roditelji nisu u mogućnosti da priušte deci najbolji obrazovni materijal, najsavremenija obrazovna pomagala, dodatne časove kroz privatno podučavanje, a posebno nisu u stanju da pruže motivacionu potporu deci kroz promociju značaja napredovanja u obrazovanju. Ovo je u skladu sa istraživanjem o stavovima studenata (DZHW 2018) koje pokazuje da skoro 60% studenata u Srbiji potiče iz porodica u kojima najmanje jedan roditelj poseduje diplomu fakulteta, jer je kulturni kapital dece iz takvih porodica veći. Nedavna studija koju je objavio UNICEF (2022) pokazuje da u Srbiji tek nešto oko 3,5% dece čiji roditelji imaju najviše završenu osnovnu školu, a koji su ujedno i najsiromašniji, upiše fakultete. Takođe, može se spomenuti i nedavno istraživanje koje su sprovedi Radulović i saradnici (2020), kako bi ispitali da li je uticaj kulturnog kapitala na postignuće učenika posredovan učenikovim osećajem samoeфикаsnosti, tako da nivo kulturnog kapitala utiče na obrazovna postignuća učenika. Rezultati istraživanja ukazuju da kulturni kapital u kontekstu samoeфикаsnosti značajno direktno doprinosi postignućima učenika u obrazovanju. U radu su takođe opisane i implikacije nalaza za obrazovne politike i obrazovne prakse.

4. Preporuke kreatorima javnih politika na osnovu nalaza istraživanja

Javne politike usmerene ka poboljšanju jednakosti obrazovnih šansi u Srbiji bi trebalo da budu bazirane na redukciji značaja socioekonomskih karakteristika porodice u pogledu pohađanja (i završetka) visokog obrazovanja. Pritom treba imati u vidu da sticanje visokog obrazovanja predstavlja samo jednu od poslednjih faza u toku obrazovne karijere, a koja umnogome zavisi

od stepena uspešnosti završetka prethodnih faza na obrazovnom putu. Polazeći od ograničenja različitih priroda s kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama, najefektivniji vid politike promocije jednakih šansi u visokom obrazovanju podrazumeva primenu mera podrške koje su usmerene ka otklanjanju uočenih finansijskih i nefinansijskih barijera.

Mere za otklanjanje finansijskih barijera kako bi se pružila odgovarajuća podrška siromašnjoj deci u pogledu sticanja diplome fakulteta odnosile bi se na: (a) reformu sistema finansiranja visokog obrazovanja ili (b) uvođenje kredita za pokriće troškova pohađanja visokog obrazovanja.

(a) Srbija primenjuje sistem finansiranja visokog obrazovanja koji se bazira na zaslugama (eng. *Merit-Based System*), a za koji je pokazano da ga, u odnosu na alternativne sisteme, odlikuje najveći stepen nejednakih obrazovnih šansi. U Srbiji, kao i u većini zemalja CIE, sistem visokog obrazovanja karakteriše postojanje budžetskih studenata (kojima država plaća troškove školarine) i samofinansirajućih studenata (koji sami plaćaju troškove školarine). Ovakva podela se utvrđuje prilikom upisa na fakultete, pri čemu se studenti rangiraju na osnovu uspeha postignutog u toku srednjeg obrazovanja i prijemnog ispita. Kako učenici sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama postižu lošiji uspeh zbog toga što se u toku školovanja susreću sa različitim finansijskim i nefinansijskim ograničenjima, ovakav sistem reprodukuje obrazovne nejednakosti. Pokazano je da ovakav sistem finansiranja visokog obrazovanja odlikuju značajne nejednake obrazovne šanse, jer su uglavnom učenici iz bogatijih porodica zbog bolje ostvarenog uspeha u stvari budžetski studenti. Ovo sledi iz činjenice da u Srbiji postoji visoka korelacija između socioekonomskog statusa porodice i obrazovnih postignuća.

Za razliku od Srbije, u određenom broju zemalja regiona Okeanije i Pacifika, sistem finansiranja visokog obrazovanja zasnovan je na potrebama (eng. *Need-Based System*), tako da je besplatno visoko obrazovanje dostupno socioekonomski ugroženim učenicima. U zemljama poput Australije, Kanade i Novog Zelanda, učenicima iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama država plaća školarine, pa je na nivou visokog obrazovanja stopa upisa i stopa završetka među ovim učenicima značajno veća u poređenju sa onim zemljama koje primenjuju alternativne modele subvencionisanja visokog obrazovanja. Ovo upućuje da obrazovni sistem koji karakteriše dobra targetiranost finansijskih sredstava ispoljava veći nivo pravednosti u pogledu jednakih obrazovnih šansi, te predstavlja primer dobre obrazovne prakse. Takođe, treba imati u vidu i da nekolicina visokorazvijenih zemalja, poput nekih zemalja Nordijskog regiona ili regiona Zapadne Evrope, obezbeđuje svim učenicima besplatno visoko obrazovanje

(eng. *Universal System*). Ipak, pokazano je da u određenoj meri obrazovni sistemi u kojima je visoko obrazovanje besplatno i dostupno svima, tako da targetirana upotreba finansijskih sredstava nije izražena, imaju probleme sa povećanjem broja učenika iz siromašnijih porodica ili poboljšanjem performansi fakulteta koji funkcionišu u okviru takvog sistema. Postoji mišljenje da univerzalni sistem finansiranja visokog obrazovanja: teži da (1) poveća stope upisa među decom iz porodica s nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama, ali se to uglavnom ne preslikava i u veće stope završetka fakulteta; (2) ima regresivan efekat u slučaju kada ni na koji način finansiranje nije uslovljeno, jer je pokazano da najviše odgovara učenicima iz bogatijih porodica; (3) generalno povećava dužinu studiranja i na taj način povećava troškove visokog obrazovanja po učeniku, što može da ugrozi finansijsku stabilnost obrazovnog sistema. Samo nekoliko zemalja, poput Nemačke ili Švedske, može da priušti svim učenicima kvalitetno besplatno visoko obrazovanje (Salmi and D' Addio 2020). U cilju obezbeđenja boljih obrazovnih šansi, stoga, reforma sistema finansiranja visokog obrazovanja u Srbiji podrazumevala bi da se razmotri mogućnost da se pored postojeće podele budžetskih mesta prema zaslugama, uvede i podela budžetskih mesta prema potrebi ili da se ispita mogućnost prelaska na univerzalni sistem finansiranja. Prethodno bi trebalo sprovesti analizu koristi i troškova prelaska na jedan od ova dva sistema, vodeći se principom efikasnosti.

(b) U Srbiji finansijska tržišta ne mogu da obezbede siromašnijim pojedincima sredstva neophodna za dostizanje najvišeg nivoa obrazovanja, tako da situaciju na tržištu obrazovanja karakteriše suboptimalnost efikasnosti. Nesavršenost finansijskih tržišta i izostanak državne intervencije rezultiraju perzistentnom nejednakošću, kako u pogledu obrazovne distribucije, tako i u pogledu dohodne distribucije. Alternativno bi, umesto reforme sistema finansiranja visokog obrazovanja, u cilju povećanja dostupnosti visokog obrazovanja deci iz porodica s nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama, trebalo omogućiti da školovanje finansiraju iz kredita za studiranje. Krediti za studiranje, kao forma finansijske podrške, postoje u određenom broju zemalja. Obično je procedura odobravanja kredita za studiranje u nadležnosti nacionalnih agencija, koje obezbeđuju finansijska sredstva iz državnog budžeta. Takođe, kako bi se umanjio rizik od neizvršenja kredita, nacionalne agencije obično odobravaju kredite za studiranje samo u slučaju pohađanja onih fakulteta za koje je ustanovljeno da zadovoljavaju visoke standarde u pogledu kvaliteta i relevantnosti studijskih programa. Postoji nekoliko modela odobravanja kredita za studiranje, od kojih se kao najefikasniji pokazao model dohodno-uslovnog univerzalnog kreditiranja (eng. *Universal Income-Contingent Loan Model*). Ovakav model, koji se na primer trenutno primenjuje u Velikoj Britaniji, ima za cilj da

obezbedi finansijska sredstva deci čiji roditelji ne mogu da priušte plaćanje troškova školarine, ali i da osigura vraćanje kredita uz što manji rizik od neizvršenja. Model dohodno-uslovnog univerzalnog kreditiranja počiva na principu sposobnosti za plaćanje, jer je iznos kredita koji će diplomac vratiti nakon sticanja diplome fakulteta proporcionalan zaradi koju on ostvaruje (Salmi 2023).

Mere za prevazilaženje nefinansijskih barijera, kako bi se pružila odgovarajuća podrška deci iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama u pogledu sticanja visokog obrazovanja, odnosile bi se na: (a) uvođenje programa povezivanja, (b) reformu afirmativnih programa i (c) uvođenje programa zadržavanja.

(a) Kako se jedna od važnih barijera sa kojima se susreću deca iz siromašnijih porodica odnosi na činjenicu da ona uglavnom nisu upoznata sa svim koristima koje visoko obrazovanje odlikuje, ali ni sa funkcionisanjem sistema visokog obrazovanja u pogledu apliciranja na fakultete, u Srbiji je potrebno uvesti programe povezivanja (eng. *Bridge Programs*). Neke zemlje, kao što su Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države, primenjuju već duži vremenski period programe povezivanja, koji za cilj imaju pružanje podrške i savetovanja deci iz marginalizovanih grupa o značaju i prospektima visokog obrazovanja. Centralna ideja programa povezivanja jeste da deci s nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama, i u što ranijem dobu, pruže informacije o mogućnostima koje visoko obrazovanje nudi, kako bi se podigao nivo svesti i aspiracije o značaju sticanja diplome fakulteta. Na primer, u Velikoj Britaniji se održavaju kursevi povezivanja koji traju nekoliko nedelja, a koji su usmereni ka tome da deci iz marginalizovanih grupa pruže neophodne informacije i konsultativnu podršku u pogledu uslova koje je potrebno ispuniti da bi se pristupilo sistemu visokog obrazovanja. Takođe, uloga programa povezivanja jeste da se i roditelji ove dece upoznaju sa svim pozitivnim efektima sticanja visokog obrazovanja, kako bi se na taj način podstaklo porodično okruženje u kojem je svest i aspiracija deteta o mogućnostima koje visoko obrazovanje pruža veća. Takođe, programi povezivanja mogu da u nekim slučajevima podrazumevaju i osnivanje klubova za učenje pri osnovnim i srednjim školama, čija je svrha da se deci, koja nemaju pristup odgovarajućim obrazovnim materijalima i pomagalima kod kuće, omogući da u odgovarajućem okruženju uče (Simon Małgorzata, and Beatriz 2007). Dakle, u Srbiji bi trebalo uvesti neke od modaliteta programa povezivanja, po ugledu na zemlje u kojima se takva praksa pokazala uspešnom, i koji bi funkcionisali tako da njima budu obuhvaćena deca iz marginalizovanih grupa u najranijem školskom dobu.

(b) U Srbiji se afirmativni programi (ili programi pozitivne diskriminacije) primenjuju kao mehanizam podrške države određenim grupama dece

kako bi se obrazovne šanse izjednačile. Uglavnom se primenjuje na pripadnike određenih osetljivih društvenih grupa (poput dece romske nacionalnosti ili dece sa hendikepom). Afirmativni programi u Srbiji, po ugledu na druge zemlje, podrazumevaju primenu targetiranih kvota. Mera targetiranih kvota primenjuje se u velikom broju zemalja kako bi se institucionalno putem direktne državne regulacije obezbedila jednakost obrazovnih šansi. Ove kvote podrazumevaju da su fakulteti u obavezi da upišu određeni procenat dece iz marginalizovanih grupa koje su regulacijom prepoznate kao one čija deca imaju nižu verovatnoću da steknu visoko obrazovanje. Svake godine, prilikom upisa studenata, fakulteti u Srbiji koje finansira država u obavezi su da od ukupnog broja mesta rezervišu 1% za pripadnike određenih osetljivih društvenih grupa. Ipak, pokazuje se da je ovako određena kvota nedovoljna, posebno ako se uporedi sa nekim drugim zemljama koje primenjuju afirmativne mere. Na primer, Šri Lanka je definisala kvotu od 5% ukupnog broja studenata u sistemu visokog obrazovanja koja se odnosi na decu iz socioekonomski ugroženih porodica. U Norveškoj je propisano da su u cilju ostvarenja balansa u pogledu pola svi fakulteti dužni da vode računa o tome da na programima bude dostignuta kvota od najmanje 10% dece muškog ili ženskog pola (Salmi and D' Addio 2020). Sve ovo upućuje na potrebu da se u Srbiji izvrši reforma afirmativnih program u smislu povećanja kvota i proširenja kvota na veći broj targetiranih grupa.

(c) Uočeno je da je stopa odustajanja među studentima iz porodica sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji izuzetno visoka. Čak i kada upišu fakultete, veliki broj njih se u toku školovanja susreće sa različitim barijerama koje otežavaju završetak fakulteta. Mnogi od ovih studenata bivaju prinuđeni da zbog lošeg materijalnog položaja u toku studiranja započnu posao, što u velikoj meri rezultira visokom stopom odustajanja. Kako bi se smanjio njihov odliv, mnoge zemlje primenjuju različite mere u okviru programa zadržavanja (eng. *Retention Programs*). Izdvaja se slučaj Velike Britanije, u kojoj se programi zadržavanja kroz različite mere primenjuju, a koji su se pokazali kao uspešni u pogledu suzbijanja osipanja studenata iz društveno osetljivih grupa. Neke od mera podrazumevaju uvođenje izuzeća na prvoj godini studija, rano detektovanje poteškoća u studiranju, studentsko savetovanje i mentorstvo. Ove mere se primenjuju na nivou fakulteta, a finansira ih država. Cilj programa jeste da se identifikuju problemi sa kojima se ovi studenti suočavaju u toku studiranja, kao i da se pruži odgovarajuća savetodavna podrška kako bi se ti problemi otклонili. Slične programe primenjuju i zemlje Latinske Amerike u kojima je stopa odustajanja od studiranja među studentima sa nepovoljnim socioekonomskim karakteristikama izuzetno visoka (Abramo, Cecchini, and Morales 2019). U Srbiji bi, po ugledu na zemlje u kojima postoji tradicija

sprovedenja programa zadržavanja, trebalo uvesti neke od mera koje bi bile usmerene ka sprečavanju osipanja studenata iz targetiranih grupa iz sistema visokog obrazovanja.

5. Zaključak

Predmet ovog rada jeste ispitivanje nejednakih obrazovnih šansi u Srbiji. Ovakvo ispitivanje posebno je važno ako se ima u vidu pokazana veza između obrazovne i dohodne distribucije, tako da se postojanje nejednakih šansi u obrazovanju umnogome preslikava u nejednake šanse u budućim dohocima. Nalazi ovog istraživanja ukazuju na ograničenja sa kojima se pojedinci sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama suočavaju tokom školovanja, te deluju kao jedan od potencijalnih uzroka visoke dohodne nejednakosti u Srbiji. Na osnovu sprovedenih fokus grupa, uočeno je da se karakteristike koje povećavaju stepen ranjivosti dece u Srbiji, u pogledu toga da ona ne budu uključena u sistem visokog obrazovanja, mogu posmatrati na individualnom i grupnom nivou. Odnosno, ako se posmatra individualni nivo, karakteristike se tiču materijalnog položaja i obrazovanja roditelja i lokacije deteta, a ako se posmatra grupni nivo, kao važna karakteristika izdvaja se pripadnost nekoj od marginalizovanih grupa u pogledu nacionalnosti ili vere. Takođe, nalazi upućuju na to da ograničenja sa kojima se suočavaju deca iz porodica sa nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama u Srbiji jesu finansijske i nefinansijske prirode. Ograničenja finansijske prirode ukazuje na važnost materijalnog položaja roditelja u smislu mogućnosti pokrivanja troškova školovanja deteta, dok ograničenja nefinansijske prirode ukazuje na značaj obrazovanja roditelja deteta u smislu pružanja emocionalne i druge podrške detetu u toku školovanja. Na osnovu dobijenih nalaza definisane su mere i smernice kreatorima javnih politika u domenu stvaranja pravednijeg društva u Srbiji sa fokusom na povećanje dostupnosti visokog obrazovanja. Preporučene mere za otklanjanje finansijskih barijera tiču se reforme sistema finansiranja visokog obrazovanja ili uvođenja kredita za pokriće troškova pohađanja visokog obrazovanja, dok se mere za prevazilaženje nefinansijskih barijera odnose na uvođenje programa povezivanja, reformu afirmativnih programa i uvođenje programa zadržavanja.

Poboljšanje dostupnosti viših nivoa obrazovanja kroz povećane i dobro targetirane javne investicije posebno je značajno ako se ima u vidu visoka dohodna nejednakost u Srbiji. Veći obuhvat populacije visokim obrazovanjem može predstavljati odgovarajuću javnu politiku usmerenu ka smanjenju dohodne nejednakosti, shodno pokazanoj vezi između distribucije obrazovanja i distribucije zarada. Piketi i saradnici (2020) ističu da je ovo

važno jer se u poslednje vreme u međunarodnoj agendi ističe značaj sprovođenja odgovarajućih predistributivnih mera. Naime, važno je razmotriti uticaje javne politike koji su usmereni ka redukciji dohodne nejednakosti, pre nego što redistribucione mere – porezi i socijalni transferi, počnu da deluju. Ovakva politika poznata je kao predistribuciona politika, i zasniva se na stavu da institucionalni okvir zemlje kroz pravni i socijalni sistem može da doprinese smanjenju dohodne nejednakosti. Naime, odgovarajuće obrazovne politike u značajnoj meri mogu da poboljšaju pristup znanju i veštinama različitim pojedincima s nepovoljnijim socioekonomskim karakteristikama, unapređujući njihov položaj na tržištu rada, što rezultira nižom dohodnom nejednakošću. Polazeći od ovoga, kreatori javnih politika u Srbiji trebalo bi da, pored povećanja redistributivnog potencijala poreske i socijalne politike, koji je trenutni niži nego u najvećem broju zemalja Evropske unije, usmere pažnju i na javne investicije koje se tiču predistribucije. Odgovarajuća javna politika u Srbiji treba da bude usmerena ka povećanju dostupnosti visokog obrazovanja, pri čemu se mora voditi računa o tome da tim obuhvatom budu zahvaćeni prevashodno pojedinci nepovoljnijeg socioekonomskog statusa. Dobro targetirana predistribuciona politika, orijentisana ka kreiranju pravednijeg sistema obrazovanja i društva koje karakteriše jednakost šansi, može doprineti ekonomskom razvoju zemlje, a posebno redukciji siromaštva i dohodne nejednakosti.

Literatura

- Abramo, Laís, Simone Cecchini, and Beatriz Morales. 2019. Social Programmes, Poverty Eradication and Labour Inclusion. Lessons from Latin America and the Caribbean. Santiago: *CEPAL*.
- Arandarenko, Mihail, Gordana Krstić i Jelena Žarkovic-Rakić. 2017. *Dohodna nejednakost u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Bedard, Kelly, and Christopher Ferrall. 2003. „Wage and Test Score Dispersion: Some International Evidence.“ *Economics of Education Review* 22(1):31-43.
- Blau, Francine D., and Lawrence M. Kahn. 2005. „Do Cognitive Test Scores Explain Higher US Wage Inequality?“ *Review of Economics and statistics* 87(1):184-193.
- Bourdieu, Pierre, and John G. Richardson. 1986. *The Forms of Capital*. New York: Greenwood.
- Bozio, Antoine, Jonathan Goupille-Lebret and Malka Guillot. 2020. „Predistribution vs. Redistribution: Evidence from France and the US.“ *American Economic Journal: Applied Economics*.
- Brunello, Giorgio, and Daniele Checchi. 2007. „Does School Tracking Affect Equality of Opportunity? New International Evidence.“ *Economic Policy* 22(52):782-861.
- Central European Bank. 2017. *An Introduction to Inequality in Europe Tackling Inequalities in Europe: The Role of Social Investment*. Council of Europe Development Bank Publishing.

- Checchi, Daniel. 2001. „Education, Inequality and Income Inequality.“ *LSE STICERD Research Paper* no. 52.
- Checchi, Daniel. 2006. *The Economics of Education: Human Capital, Family Background and Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DZHW. 2018. „Social and Economic Conditions of Student Life in Europe.“ *Eurostudent VI 2016–2018, Synopsis of Indicators*.
- Erikson, Robert. 2020. „Inequality of Educational Opportunity – The Role of Performance and Choice.“ *European Review* 28(1):44-55.
- Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi190/default/table> (pristupljeno 19. marta 2023).
- Ferreira, Francisco HG, and Jérémie Gignoux. 2011. „The Measurement of Inequality of Opportunity: Theory and an Application to Latin America.“ *Review of Income and Wealth* 57(4):622-657.
- Fleurbaey, Marc. 2008. „Individual Well-being and Social Welfare: Notes on the Theory.“ *Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Gregorio, Jose De, and Jong-Wha Lee. 2002. „Education and Income Inequality: New Evidence from Cross-country Data.“ *Review of Income and Wealth* 48(3):395-416.
- Gundogan, Dragana. 2022. *Društveno poreklo studenata u Srbiji: nejednakosti u pristupu i ishodu studiranja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Johnes, Geraint, and Jill Johnes, ed. 2004. *International Handbook on the Economics of Education*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Mayer, Susan E. 2010. „The Relationship between Income Inequality and Inequality in Schooling.“ *Theory and Research in Education* 8(1):5-20.
- Milanović, Branko. 2015. „Global Inequality of Opportunity: How Much of Our Income Is Determined by Where We Live?“ *Review of Economics and Statistics* 97:452-460.
- Oreopoulos, Philip, and Kjell G. Salvanes. 2011. „Priceless: The Nonpecuniary Benefits of Schooling.“ *Journal of Economic Perspectives* 25(1):159-184.
- Palmisano, Flaviana, Federico Biagi, and Vito Peragine. 2022. „Inequality of Opportunity in Tertiary Education: Evidence from Europe.“ *Research in Higher Education* 1:1-52.
- Radulović, Mladen, Dragan Vesić i Dušica Malinić. 2020. „Cultural Capital and Students' Achievement: The Mediating Role of Self-efficacy.“ *Sociologija* 62(2):255-268.
- Roemer, John E. 1998. *Equality of Opportunity*. Harvard University Press.
- Salmi, Jamil. 2023. „Equity and Inclusion in Higher Education.“ *International Higher Education* 113:5-6.
- Salmi, Jamil, and Anna D'Addio. 2021. „Policies for Achieving Inclusion in Higher Education.“ *Policy Reviews in Higher Education* 5(1):47-72.
- Sen, Amartya. 1999. „Commodities and Capabilities.“ *OUP Catalogue*.
- Simon, Field, Kuczera Małgorzata, and P. O. N. T. Beatriz. 2007. *No More Failures: Ten steps to equity in education*. OECD Publishing.
- Sorensen, Annemette. 2006. „Welfare States, Family Inequality, and Equality of Opportunity.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 24(4):367-375.
- Teulings, Coen, and Thijs Van Rens. 2008. „Education, Growth, and Income Inequality.“ *The Review of Economics and Statistics* 90(1):89-104.
- UNICEF. 2022. *Srbija: analiza ljudskih resursa u oblasti obrazovanja*. UNICEF publikacija.

World Bank. <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS>
(pristupljeno 21. marta 2023).

World Bank. https://databank.worldbank.org/reports.aspx?Id=fdfe8ea8&Report_Name=Average-years-of-schooling-age-15plus
(pristupljeno 21. marta 2023).

Zahvalnica: Zahvaljujem se Fondu za otvoreno društvo na finansijskoj podršci. Posebno se zahvaljujem Bojani Radovanović i Ivici Mladenoviću, naučnim saradnicima pri Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, na korisnim savetima koji su unapredili kvalitet ovog istraživanja.

Nemanja Vuksanović

EXAMINING UNEQUAL OPPORTUNITIES IN EDUCATION IN SERBIA: EVIDENCE-BASED PUBLIC POLICY RECOMMENDATIONS

Summary

The aim of the paper is to investigate the types of obstacles that children from families with unfavourable socioeconomic characteristics face in reaching high education in Serbia and to propose evidence-based public policy recommendations. To achieve the defined goal, standard techniques of data collection and analysis were used in the study—desk research and focus groups. The findings suggest that both financial and non-financial barriers affect children coming from families with less favourable socioeconomic features in Serbia. Financial barriers indicate the importance of the parents' wealth status in terms of the ability to cover the costs of the child's education, while non-financial barriers indicate the importance of the parents' emotional and other support to the child during schooling. The recommended measures to remove financial barriers concern the reform of the high education financing system or the introduction of a loan system to cover the costs of attending high education, while the measures to overcome non-financial barriers refer to the introduction of bridge programs, the reform of affirmative programs and the introduction of retention programs.

Keywords

unequal educational opportunities, socioeconomic characteristics, financial and non-financial constraints, public policy measures